

RECENZIE

REVIEWS

TAMÁSKA, MÁTÉ – KRCHO, JÁNOS – SEKAN, JÁNOS – SZÜTS, ISTVÁN G. (EDS.). *VÁLTOZÓ SZEREPEK, VÁLTOZÓ VÁROSKÉPEK: KASSA ÉS MISKOLC A 20. SZÁZADBAN*. BUDAPEST: MARTIN OPITZ KIADÓ, 2019, 203 S. ISBN 978-963-9987-40-1.

Myšlienka predstaviť popri sebe premeny dvoch dôležitých regionálnych centier severovýchodného segmentu Karpatskej kotliny – Košíc a Miskolca – v tzv. krátkom 20. storočí, sa zrodila v roku 2016. S iniciatívou prišlo kultúrne a akademické združenie *Észak-Keleti Ártáró*, so sídlom v Miskolci. Výsledkom je zborník jedenástich rozsahovo kompaktných štúdií, ktorý uzrel svetlo sveta vo forme tretieho zväzku knižného projektu TÉRformák – TÁRsadalomformák (Tértár), budapešťianskeho nakladateľstva Martin Opitz. Autori príspevkov sú architekti, historici a muzeológovia, ktorých výskumná činnosť – a v nejednom prípade aj osobný život – je úzko spätá s menovanými dvoma metropolami. Rozličné polia pôsobnosti jednotlivých autorov prirodzene prinášajú aj obsahovú rozmanitosť textov, zborník samotný tak predstavuje potenciálne pútavé čítanie aj pre laickú verejnosť.

Napriek tomu, že publikácia obsahuje presne tucet príspevkov (ak započítame aj editoriál z pera Máte Tamásku), ktoré sú svojím obsahom heterogénne, považujem za vhodné predstaviť všetky, vo viac či menej jadrnej forme. Je zjavné, že kým niektoré príspevky s košickou tematikou majú povahu syntézy (napr. štúdiá J. Sekana či autorskej dvojice M. Bobková – Z. Sáposová), texty týkajúce sa Miskolca si skôr kládli za cieľ predstaviť niektoré zaujímavé fragmenty imaginárnej obrázkovej skladačky, ktorá predstavuje premeny mesta s bohatými obchodnými a vinárskymi tradíciami, na výkladnú skriňu „socialistickej“ industrializácie. Dôvod tohto členenia tkvie predovšetkým v rozličnej „preskúmanosti“ týchto miest. Hospodárske, kultúrne a politické postavenie Košíc počnúc stredovekom takmer vo všetkých obdobiach predčilo postavenie Miskolca. Dokonca aj dnes je evidentné, že po hospodárskej a demografickej stránke sa Košiciam naoko voďi lepšie. Miskolc naproti tomu v posledných dekádach zažíva menšiu „demografickú krízu“. Z postu druhého najväčšieho mesta Maďarska sa „prepadol“ na štvrtú priečku (podľa údajov Štatistického úradu platných pre rok 2018). Z hľadiska spracovania dejín mesta je však

Miskolc v porovnaní s Košicami v závideniahodnej pozícii. Stačí uviesť mnohohväzkovú prehľadnú syntézu dejín Miskolca, od počiatkov po najnovšie dejiny, ktorej hlavným editorom bol István Dobrossy. Tento stav bolo preto nutné zohľadniť aj pri zostavovaní obsahu recenzovaného zborníka.

V úvode hlavný editor Máté Tamáska, ktorého primárnym predmetom bádania je sociológia architektúry miest a obcí, v mierne lyricky poňatom texte podrobnejšie objasňuje okolnosti vzniku publikácie a myšlienkové cesty, ktoré k nej viedli. Jednotlivé štúdie zborníka nemajú na zreteli primárne komparatívne hľadisko, no snaha o hľadanie paralel – ale aj odlišností – bola v tvorivom a editorskom procese nesporne obsiahnutá. Tamáska tiež v krátkosti predstavuje kľúčové aspekty jednotlivých príspevkov. Prirodzene žiadna súčasná publikácia, ktorá mapuje dejiny Košíc v prvej polovici 20. storočia, nemôže celkom obísť odkaz azda najslávnejšieho Košičana, spisovateľa Sándora Máraiho. Na prvých stranách nás privíta hneď niekoľko Máraiho citátov, ktorý v 40. rokoch minulého storočia navštívil svoje rodné mesto niekoľkokrát. Na tomto mieste je však príhodné podotknúť, že mimoriadne intímny vzťah tohto veľkého Európana ku Košiciam bol v tomto období prinajmenšom ambivalentný. V kontemplatívne ladenom denníku z roku 1943 čítame: *„Košice ma už nerozrušujú, nezne-pokojujú, už nepočujem záračný zvuk zvona potopeného v hlbokine detstva. Keď kráčam po ulici, neprepadá ma už žiaden pocit tiesne; detstvo pominulo nielen v skutočnosti, ale aj vo mne.“* (MÁRAI, Sándor. *Denníky I. 1943 – 1956*. Bratislava: Kalligram, 2012, s. 36) O niekoľko strán ďalej: *„Malomesto je asi prišerné. Tá strnulosť v správaní ľudí! Príliš vedomé pohľady, sadania, príchody, odchody, oslovenia, trápne prehlušovanie pocitu menejcennosti, osobná a lokálna pýcha, trvale zúžený priestor, kde sa ľudia vzájomne súchajú laktami i pohľadmi... Celé dni sa pohybujem v priestore Greenovho Leviatana. Žiť sa dá niekde na usadlosti, alebo vo veľkomeste. Tu v malomeste, uprostred ustavičných nárazov, odrenín a vzájomného potkýňania a ospravedlňovania, sa predčasne minie akákoľvek energia a túžba duše po nezávislosti.“* (MÁRAI, Denníky I., s. 40) Samotný zborník sa začína štúdiou autorskej trojice Priatková – Sekan – Tamáska, ktorá sa zameriava na

predstavenie Komenského ulice v Košiciach a jej organického okolia. Autori predostierajú obraz mestského priestoru, ktorý možno vnímať ako rozľahlú živú výstavu jednotlivých urbanistických konceptov, počnúc obdobím monarchie po začiatok 60. rokov 20. storočia. Tvár Košíc v prvých dvoch dekádach po skončení prvej svetovej vojny formovalo aj ideové súperenie dvoch zdanlivo protichodných princípov. Na jednej strane vôľa nového štátneho zriadenia dynamicky pretvárať a na strane druhej odpor tradičného meštianstva Košíc. Dokonca aj dnes väčšina Košičanov pravdepodobne hľadí na svoje mesto skrz optiku pamiatkovej rezervácie mesta a okolitý „veniec socialistického realizmu“ vníma iba ako kulisu nutného zla. Preto vnímam ako kľúčové konštatovanie, že na dnešnú formu mesta je v skutočnosti správnejšie nazerať ako na „socialistické novomesto“ a kulisu je skôr územie obkolesené niekdajším fortifikačným systémom Košíc (s. 20). Dnešná Komenského ulica pôsobí z urbanistického hľadiska pomerne koherentne, najmä ak ju porovnáme s inými „modernými“ časťami mesta. Preto nesporne prekvapí zistenie, že tunajšia zástavba v skutočnosti nebola výsledkom uceleného regulačného plánu, ale prebiehala rapsodicky a účelovo (s. 27). To, že výsledok predsa pôsobí vcelku harmonicky, je akiste výsledkom odbornej staveľskej kontinuity, ktorá bola zachovaná naprieč jednotlivými obdobiami. V neposlednom rade za to vďačíme aj skutočnosti, že v čase hromadného nástupu panelových technológií začiatkom 60. rokov bola už Komenského ulica prakticky kompletne zastavaná (s. 31). Príspevok vhodne dopĺňa aj bohatá séria fotografií, predstavujúca všetky dôležité architektonické elementy štúdie.

V nasledujúcom – tentokrát už samostatnom príspevku – J. Sekan mapuje vývoj územného plánovania Košíc v 20. storočí. V roku 1917 mestský magistrát vypísal súťaž na vypracovanie regulačného plánu mesta. Jedná sa pravdepodobne o prvú takúto súťaž svojho druhu na území niekdajšieho Uhorska (s. 57). Jednotlivé návrhy sa nanešťastie nedochovali, no z dobových periodík a zápisnice súťaže, ktorá je uložená v archíve mesta, je možné jednotlivé koncepty čiastočne rekonštruovať. Vieme preto, že prvú cenu v súťaži udelila porota staveľskej dvojici László Werga a Jenő Lechner. To všetko niekoľko mesiacov predtým, ako

monarchia v novembri 1918 podpísala prímerie so štátmi Dohody. Stretávame sa zároveň aj s prvou markantnou paralelou vo vzťahu Košíc a Miskolca. Významný predstaviteľ maďarskej urbanistiky, architekt László Werga, totiž pôsobil v oboch mestách a odtlačky jeho ideí sú dodnes viditeľné na územných plánoch. Dramatické zmeny po roku 1920 so sebou pochopiteľne priniesli aj obmeny v pohľadoch na staveľskú perspektívu Košíc. Proklamovanie modernity a účelovosti nastupujúceho funkcionalizmu malo za úlohu odrážať dynamizmus a „sviežosť“ nového štátneho zriadenia; prinajmenšom tak to vnímalo politické vedenie nového štátu. Búrlivé politické a spoločenské udalosti priniesli radikálne zmeny taktiež na poli demografických pomerov. Tie okrem iného generovali aj chronický nedostatok bytových jednotiek. Dozvedáme sa tiež, že v období centrálného plánovania jestvovala koncepcia, ktorá si vytýčila za cieľ prektovať výstavbu 8, 10 a 13-poschodových panelových domov, na 13-26-poschodové. Košice pred realizáciou tohto „skvostného“ plánu nanešťastie uchránila nedostatokná vyspelosť dostupných stavebných technológií (s. 71).

Architektka Adriana Priatková, ktorá sa vo svojom výskume okrem iného venuje aj medzivojnovému staveľstvu v Košiciach, do zborníka prispela zaujímavým článkom o rozsahu grandióznej Výstave východu ČSR v Košiciach, zorganizovanej doslova v predvečer podpísania Mníchovskej dohody. Ako M. Tamáska v úvode výstižne poznamenáva: *„Text Adriany Priatkovej predstavuje košickú syntézu štátom podporovaného štýlu, Výstavu východu ČSR z roku 1938. Funkcionalistická logika uplatnená pri výstavbe pavilónov symbolizovala racionálne hospodáriaci, každodenného človeka zbytočne nezaťažujúci štát, teda to Česko-Slovensko, ktorého úmyslom bolo predstavovať protipól aristokratického, v okrasných stavbách zmýšľajúceho sveta. Strohy funkcionalizmus však zároveň vyžaroval aj silu, ktorú sa snažili urobiť jednoznačnou prostredníctvom monumentalit hlavného pavilónu a ohromnými vlajkovými stožiarmi.“* (s. 11, preklad V. L.) Grandiózna výstava, ktorej niektoré časti boli neskôr implementované do komplexu Technickej univerzity, bola jedným z mnohých projektov v Košiciach, ktoré realizovali striktne na základe vopred plánovaných urbanistických konceptov (s. 27, 92).

Kým v Košiciach vznik Česko-Slovenska prefaľ vlákno architektonického ponímania, ktoré svoje predobrazy nezriedka hľadalo a nachádzalo v monumentálnom budapeštianskom štýle, „tradičná“, mierne archaizujúca architektúra obdobia monarchie predznamenal urbanistické riešenia Miskolca aj v medzivojnovom období. Vyplyva to z textu maďarskej architektky Évy Lovra, ktorá je v istom zmysle miskolckým zrkadlom Sekanovej štúdie o evolúcii košického regulačného plánu. Pri čítaní pochopíme, že nové tváre a úlohy Košíc a Miskolca v medzivojnovom období – ale aj po ňom – boli determinované predovšetkým geopolitickými zmenami v stredoeurópskom priestore. Nové tváre a úlohy oboch miest boli v istom zmysle „oktrojované“, i keď z rozličných príčin. Kým česko-slovenský štát sa z mesta na brehoch Hornádu pokúšal vytvoriť akúsi výstavnú metropolu očisteného, funkčného modernizmu, ktorý síce neprejavoval vôľu otvorene ničť odtlačky starého režimu, no vytvorením dichotómie „nového a starého“ mal nesporne v úmysle prezentovať (nielen) stavitelstvo habsburskej monarchie ako tolerované, no „vyšumelé“. Miskolc naproti tomu v novom, okyptenom Maďarskom kráľovstve dostal úlohu kľúčového regionálneho centra, na ktorú mesto samotné vonkoncom neašpirovalo.

Že Miskolc musel v medzivojnovom období suplovať nielen hospodársku a administratívnu úlohu Košíc, ale aj kultúrne a umelecké funkcie iných, pre Maďarsko stratených území, dokumentuje príspevok historičky umenia a muzeologičky Andrey Pirint. Umelecký tábor (múvésztelep) zriadený v Miskolci v roku 1921 mal okrem iného za úlohu čiastočne nahradiť slávnou maliarsku umeleckú školu v marmarošskej Nagybányi (nem. Frauenbach, dnes Baia Mare v Rumunsku), ktorej členmi boli aj takí mimoriadni umelci, ako Károly Ferenczy či János Thorma (s. 119). Osobitú hodnotu majú diela tých maliarov pôsobiacich v medzivojnovom období v Miskolci, ktorí vo svojich dielach zvečnili pre budúce generácie tváre mesta, ktoré dnes už zahladil čas.

Takmer dokonálny protipólom tradičného lokálpatriotizmu „historizujúcej“ maliarskej scény v Miskolci je neformálna skupina talentovaných kubistických umelcov, ktorí sa v Košiciach združovali okolo svojráznej, silnej osobnosti Josefa Poláka, správcu a neskôr riaditeľa Východoslovenského múzea. Životné

osudy a dielo pražského rodáka Josefa Poláka sú v českom a slovenskom prostredí pomerne dobre známe, no v Maďarsku zaiste pomenej. Pritom aj vďaka nemu Košice v medzivojnovom období poskytli dočasné útočisko takým maďarským intelektuálnym a umeleckým špičkám, ako Oszkár Jászi, Lajos Kassák, Jenő Krón, Lajos Tihanyi a i. (s. 129). Po Mnichovskej dohode musel Polák opustiť Košice a neskôr aj Slovensko. Typický stredoeurópsky osud ho však dostihol aj v jeho rodnej Prahe. Nesporne i židovské korene primáli Poláka, aby participoval na činnosti československého odboja. Svoju životnú púť ukončil pravdepodobne v Osvienčime, v januári roku 1945.

Zoltán Bereczki v zborníku prezentuje segment svojho širšieho bádateľského programu, v ktorom predstavuje dielo dvoch talentovaných, dnes už prakticky zabudnutých architektov – Alfréda Blocha a Lajosa Stimma. V ich architektonických prácach sa jasne zrkadlí fakt, že v Miskolci 20. a 30. rokov boli naďalej živé tradície secesie, arts and crafts a predovšetkým novobaroka, ktoré ustupovali modernizmu omnoho pomalšie, ako tomu bolo v Košiciach (s. 144-145).

Charakter filmového scenára má text historika Krisztiána Kapusiho, ktorý stavia prevažne na archívnom výkume. Pojednáva o osude niekoľkých severotalianskych rodín, ktoré emigrovali z územia dnešného Talianska a Švajčiarska do maďarskej časti habsburskej monarchie. Dnešnému čitateľovi pripadáť temer neveriteľné, že dôvodom pohybu Talianov smerom na severovýchod bol únik pred materiálnou biedou v ich domovských regiónoch. Boli to práve talianski hostinskí, ktorí založili v Miskolci cukrársku a kaviarensú scénu (s. 147). Talianska komunita bola prítomná aj v Košiciach. Ku koloritu vtedajšieho mesta neodmysliteľne patrili aj hostinský Paolo Galimbertina so svojim výčapom na Dominikánskom námestí či Giovanni Bartolli, ktorý v Košiciach založil šermiarsku školu so sídlom na Zvonárskej ulici. Angelo Baroffio prevádzkoval kamenársku dielňu, kde zamestnával niekoľko svojich krajanov (s. 149). Autor prízvukuje, že článok je skôr smernicou k ďalšiemu bádaniu, než uzavretým projektom a pritom do budúcnosti nastoľuje aj mnohé relevantné otázky na poli urbanizmu. Bolo by nesporne zaujímavé vedieť, či svojské estetické čítanie talianskej komunity malo v konečnom dôsledku vplyv na

formovanie mestského prostredia. Kapusihu príspevok zároveň uzatvára virtuálnu množinu príspevkov, predmetom ktorých je medzivojnové obdobie. Približne tri dekády, ktoré uplynuli po skončení prvej svetovej vojny, so sebou nesporne priniesli fundamentálne urbanistické zmeny, ktoré sa prejavili v celkovom vzhľade skúmaných miest. Ak ich však porovnáme s drastickým obratom, ktoré prinieslo obdobie „socializmu“, môžu sa javiť takmer ako bezvýznamné.

Autorská dvojica Mariana Bobková – Zlatica Sáposová prispela do publikácie článkom s poetickým názvom – *Železná plúca Košíc (Kassa vastüdeje)*, v ktorom mapujú komplexný vzťah medzi Košicami a hlavným determinantom podoby mesta počnúc druhou polovicou 20. storočia, až do dnešných dní – košickými železiarňami. Aj napriek snahe českých úradov pretvoriť tradičný charakter mesta zakotvený v dobách monarchie, meštianske tradície Košíc mali svoje organické pokračovanie aj v medzivojnovom období (s. 155). Všetko sa však začalo dramaticky meniť s príchodom pohnutých 60. rokov minulého storočia. Do konca 70. rokov sa do Košíc za vidinou stabilnej práce prisťahovalo takmer 45 tisíc osôb (s. 160). Aj vďaka Košiciam sa východné Slovensko stalo regiónom s najväčšou migráciou pracovnej sily v celom Česko-Slovensku. Dynamický nárast obyvateľstva trval až do roku 1991, kedy počet obyvateľov Košíc dosiahol číslo 235 160 (s. 160). Dodnes je nedostatčne zdôrazňovaným faktom, že tento masívny prílev novej pracovnej sily od základov zmenil etnické pomery mesta. Je preto chvályhodné, že štúdia upozorňuje aj na tento problém a tiež potrebu ďalšieho komplexného bádania tejto otázky (s. 161). Okrajové mestské časti, ktoré si až do 60. rokov zachovali vidiecky nádych, sa rýchlo premenili na územie so sivou zástavbou monotónnych blokových domov. Ospalé, pokojné periferie „zmutovali“ na temer autonómne proletárske mestá.

Starí aj noví obyvatelia Miskolca boli svedkami obdobného procesu, ktorý úplne pretvoril charakter ich mesta. Fúziou historického Miskolca a niekoľkých priľahlých obcí sa zrodilo industriálne centrum, analogické Košiciam. Tento prechod súhrne predstavuje Ildikó Hajdú. Autorom územného plánu nového socialistického Miskolca bol známy maďarský architekt Tibor Weiner. Weiner

bol spočiatku študentom Hansa Emila Mayera v Bauhause. Po Mayerovom odvolaní Weiner odišiel spolu so svojim mentorom do Sovietskeho zväzu. V Maďarsku jeho meno rezonuje predovšetkým v súvislosti s výstavbou Dunaújvárosu (medzi rokmi 1951 – 1961 príznačne Sztalinváros). Rovnako ako v Košiciach, bolestivé konverzie mesta z hľadiska životných pomerov zďaleka nenaplnili do nich vložené očakávania. Počnúc 60. rokmi sa v miestnej tlači množia sťažnosti podmienené kolíziou vidieckeho a mestského sveta. Pristáňované rodiny s koreňmi v agrárnom prostredí sa neohľadli vziať aspektov svojho tradičného živobytia ani v nových podmienkach. Na niektorých sídliskách boli miestni obyvatelia svedkami chovu poľnohospodárskych zvierat doslova medzi panelákmi a zabíjačky prebiehali nezriedka priamo pred vchodom. Výsledkom boli prirodzene sociálne trenice a snahy o spontánnu segregáciu (s. 183). Zborník uzatvára článok Kristíny Markušovej, riaditeľky košického pamiatkového ústavu. Dnes sú Košice mestom s najväčšou súvislou pamiatkovou rezerváciou na Slovensku, ktorú tvorí takmer 1000 architektonických objektov (s. 195). Preto je paradoxné, že pri prvom vytýčení zoznamu mestských historických centier na Slovensku hodných ochrany z roku 1950 Košice v súpisie chýbali (s. 190). Bolo by nesporne zaujímavé vedieť, či toto rozhodnutie bolo v skutočnosti podmienené „nevhodným“ etnickým zložením košického obyvateľstva. Centrum Košíc sa pamiatkovým územím stalo – šokujúco – až v prvej polovici 80. rokov (s. 193). I tak sa v Košiciach napokon búralo menej, než sa pôvodne plánovalo. Autorka však neľútostne dodáva, že mnohé vysoké, charakterovo nevhodné stavby vyrástli príliš blízko „intímnej“ zóny mestského jadra, čím do značnej miery pridusili jeho historickú povahu. Nezdráha sa tiež kriticky – a podľa autora tejto recenzie aj veľmi pregnantne – sumarizovať spoločenský problém, ktorý zavše vedie k tomu, že ochrana pamiatok v meste zlyháva. *„Dnešní vlastníci domov v Košiciach, ale aj inde v krajine, prevažne nie sú nositeľmi rodinných [meštianskych] tradícií, nie sú potomkami niekdajších staviteľov a aristokracie, preto nemajú osobné väzby k budovám v ich vlastníctve ... [nehnutelnosť] pre nich nie je zdedeným rodinným domovom, ale iba tovarom.“* (s. 196-197).

Pre úplnosť spomeňme aj niektoré slabiny tejto inak nanajvýš obsažnej práce. Ako to v prípade publikácií obdobného charakteru býva, ani tejto sa celkom nevyhli nedostatky v úprave textu a gramatické chyby, ktorým bolo azda možné predísť prísnejšou editáciou (podiel viny na týchto nedostatkoch nesie aj pisateľ týchto riadkov, nakoľko je autorom prekladu jedného z príspevkov). Silnou stránkou celého zväzku je takmer úplné dištančovanie sa od morálnych súdov, no v náznakoch je však zjavná tendencia niektorých autorov (vrátane maďarských) hodnotiť obdobie prvej republiky ako „rýdzo“ demokratické, spravodlivé a v pozitívnom zmysle modernizujúce. Naopak maďarský štát 20. a 30. rokov je mimovoľne vnímaný ako „neobarokový“ a spiatočnícky. I keď tieto stereotypy nemožno označiť za absolútne neopodstatnené, skutočnosť – ako to poväčšine býva – bola omnoho komplexnejšia (pozri napríklad: MAXWELL, Alexander, *Choosing Slovakia. Slavic Hungary: The Czechoslovak language and Accidental Nationalism*. London; New York: I. B. Tauris, 2009, s. 166–186. STONE, Norman. *Hungary: A Short History*. Profile Books, 2019, s. 116–143). Z pohľadu slovenského publika je azda trochu konšternujúci fakt, že štúdie nedisponujú resumé v anglickom ani nemeckom (či dokonca slovenskom) jazyku. Kniha je však určená predovšetkým pre maďarské publikum, ktoré pociťuje nedostatok kvalitných multidisciplinárnych odborných publikácií zameraných na poznanie rôznych aspektov histórie Košíc po prvej svetovej vojne. Je však tiež prístojné dodať, že vo „výzbroji“ súčasného bádateľa dejín Košíc pred rokom 1945 nesmie chýbať primeraná znalosť maďarského a nemeckého jazyka. V tomto kontexte teda jednojazyčnosť zväzku nemožno vnímať celkom kontraproduktívne.

Keďže v úvode zborníka nachádzame niekoľko citátov z diela Sándora Máraiho, nech je aj tento krátky sumár spečatený slovami, ktoré v kontexte obsahu recenzovanej publikácie znejú až mrazivo prorocky: „*Možno prežijem, nikdy však už neuvidím Európu, akú som poznal kedysi. A keby som žil ešte dvadsať rokov, nájem Lübeck či Hamburg plný panelákov. V Neapole zostane hádam aspoň Vezuv...*“ (MÁRAI, Denník I., s. 37–38)

Mgr. Viktor Luby

AMEDOSKI, DRAGANA (ED.). *BELGRADE 1521-1867. COLLECTION OF WORKS, VOL. 38. BELGRADE: THE INSTITUTE OF HISTORY; YUNUS EMRE ENSTITÜSÜ – TURKISH CULTURAL CENTRE BELGRADE, 2018, 516 S. ISBN 978-86-7743-132-7.*

Zborník prác z medzinárodného vedeckého sympózia *Belgrade 1521-1867*, usporiadaného 28. – 29. septembra 2017 v Belehrade, predstavuje už na prvý pohľad kvalitný interdisciplinárny elaborát. V úvode by sme mali hneď naznačiť, že postrádame predslov, slovo na úvod či publikovaný úvodný referát, ktorý by aspoň čiastočne zarámcoval konferenciu, jej zábery či chronologické hľadisko rokov 1521 – 1867. Pre čitateľa, ktorý disponuje poznatkami z dejín Srbska, sú roky zrejme, ale prečo práve toto vymedzenie? Publikácia začína príspevkom Marka Popovića *Siege of Belgrade in 1521 and Restoration of Fortifications after Conquest*. Rok 1521 nie je dôležitý iba z pohľadu pádu Belehradu, keďže Turci v roku 1521 pod svoju kontrolu získali i ďalšie Srbmi obývané územia, a to Mačvu a časť Sriemu. Na centrálnom území niekdajšieho srbského štátu boli vytvorené tri sandžaky – smederevský, kruševacký a vučitrnský, východné časti patrili do správy sandžakov vidinského, sofijského a kjustendilského. Sandžaky so sídlami v Prizrene a Škode zahŕňali južné a juhovýchodné oblasti (z dnešného pohľadu i časti Albánska a Čiernej Hory). Územie západného Srbska s časťami Bosny spadalo pod administratívu hercegovinského, bosnianskeho a zvornického sandžaku. Územie dnešnej Vojvodiny bolo rozdelené medzi sriemsky, segedínsky, temešvársky, čanádsky a banátsky sandžak. V štúdiu autor poukázal na slabé stránky belehradského opevnenia a akým spôsobom osmanské jednotky do mesta prenikli. Obnova hradieb nastala ihneď po získaní mesta, keďže Belehrad bol mimoriadne dôležitý vzhľadom na ďalší postup do strednej Európy. Autor použil i niekoľko vizualizácií stavu belehradského opevnenia pred a po páde mesta.

Machiel Kiel sa v príspevku s názvom *The Caravanseraï of Tuygun Pasha in Belgrade: Its Description by Hans Dernschwam (1555) and Some Notes about its Founder in the Ottoman Archives in Istanbul* venoval jednému z najväčších belehradských karavanserajov, postavenému v roku 1553, v záznamoch Jána Dernschwama. Karavanseraje boli orientálne hostince či „motely“ umiestnené pri hlavných

cestách, ktoré slúžili k občersteniu a zotaveniu karaván na cestách. Odpočívali tu ľudia aj ich zvieratá. Ján Dernschwam (1494 – 1567) je ako banský odborník mimoriadne známy aj v slovenskom prostredí, keďže svoj život dožil v Častej, pochovaný bol v miestnom kostole, kde bol jeho náhrobok zachovaný do roku 1939. Jeho telesné pozostatky sú pravdepodobne uložené v neprístupnej krypte v presbytériu kostola. Pozornosť tomuto zaujímavému človeku venovali aj slovenskí historici, čo autor zrejme z jazykového hľadiska opomenul (Eva Kalhotková, Viliam Čičaj, Milan Hock, Jozef Valachovič, Ovidius Faust a i.). V princípe štúdia tak ako je koncipovaná pojednáva o niekoľkých vetách opisu belehradského karavanseraju z Dernschwamovho denníka (BABINGER, Franz (ed.). *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55) nach der Urschrift im Fugger-Archiv*. Berlin: Duncker & Humblot, 2003), zvyšné pasáže sú len doplnením všeobecného kontextu.

Dragana Amedoski v príspevku *Belgrade Women in Ottoman Society: Muslim Women from Belgrade at Sharia Court (17th Century)* analyzovala rolu žien v osmanskej spoločnosti v 17. storočí so zreteľom na prítomnosť moslimských žien z Belehradu na belehradskom súde šaría a rovnako v ostatných mestách, kde sa aktívne podieľali na správe. Podľa autorky sa v mestách ako Belehrad moslimské ženy podieľali na mestskej spoločenskej scéne. Mohli vlastniť hnuteľný i nehnuteľný majetok, pracovať a zarábať. Zdroje, ktoré autorka analyzovala, však pojednávali vo väčšej miere o prehrškoch voči spoločnosti a dozvedáme sa tak veľmi málo o živote žien, ktoré žili pokojným a usporiadaným životom.

V príspevku Aleksandara Fotića *The Belgrade Kadi's Müraseles of 1683: The Mirror of a Kadi's Administrative Duties* nachádzame analýzu jedného špecifického typu osmanského dokumentu – müraseles (príkazy kádiho/sudcu), ktoré sa v minimálnej miere zachovali ako originálne archívne dokumenty, rovnako je im venovaná veľmi obmedzená pozornosť. Autor preskúmal záznamy belehradského kádiho z roku 1683, ktoré sa dochovali v Biblioteca Universitaria di Bologna. Tatjana Katić pripravila príspevok *Walking Through the Ravaged City: An Eyewitness Testimony to the Demolition of the Belgrade Fortress in 1690*, v ktorom sa pozrela na

denník Abdullah bin İbrahima známeho ako Ťšküdarî, kde popísal jednu z najväčších deštrukcií belehradskej pevnosti, a to počas výbuchu skladu so strelivom počas obliehania v roku 1690. Jej následkom bol zničený stredoveký hrad vybudovaný despotom Stefanom Lazarevičom v 15. storočí. Pre belehradskú pevnosť priniesol rok 1690 výrazný medzník, keďže sa boje presunuli na územie južného Uhorska a Belehrad sa stal najvýznamnejšou pohraničnou pevnosťou a rovnako tak sa zmenilo i opevnenie, keďže stredoveké črty vystriedali modernejšie.

Štúdia Mahira Aydina *The Belgrade Fortress before the Treaty of Passarowitz (1697-1717)* sleduje osudy belehradskej pevnosti v stanovenom období, pričom autor poukázal na jej mimoriadnu dôležitosť a zaradil ju medzi najdôležitejšie pevnosti celého osmanského impéria. Na prvý pohľad mimoriadne zaujímavý príspevok predstavuje štúdia *The 1717 Siege of Belgrade and the Ottoman War Equipment Captured by the Habsburgs after the Siege*, ktorej autorom je Hakan Karagöz. Belehrad zohrával významnú úlohu pre obe susediace ríše – pre Habsburgovcov bol bránou na Balkán a pre Turkov bránou do strednej Európy. Autor neobišiel ani jednu z najvýznamnejších postáv rakúsko-osmanských konfliktov Eugena Savojského (1663 – 1736) a práve jeho taktika a strategické plány pri získaní Belehradu v roku 1717 predstavujú nosnú časť štúdie, pričom podľa názvu by sa mal venovať aj vojenskému vybaveniu, ktoré získali Habsburgovci od Turkov po obliehaní, to je však spomenuté iba na jednej strane (s. 147), názov príspevku teda nie je úplne presný.

Isidora Točanac-Radović v príspevku *Belgrade – Seat of the Archbishopric and Metropolitanate (1718-1739)* predstavila mesto ako sídlo významných inštitúcií – arcibiskupstva a metropolitánatu v rokoch 1718 – 1739 (ako súčasť štruktúry srbského pravoslávneho patriarchátu so sídlom v Peći). V období habsburskej nadvlády, ako prízvukuje autorka, a iniciatívy metropolitov boli v Belehrade postavené dôležité budovy, ktoré Belehradu dovtedy chýbali, ako napríklad katedrálny chrám a metropolitánny dvor. Nasledujúce štúdie od Uğura Kurtarana, Hatice Oruç, Mehmeta Tütüncü predstavujú síce zaujímavé, no marginálnejšie problémy v kontexte celej publikácie, preto sa im

nebudeme detailnejšie venovať. Dejiny každodennosti mal priblížiť príspevok *Life in the Belgrade Fortress in the First Quarter of the 19th Century* (Nurbanu Duran), kde autor poukázal na zmeny belehradskej pevnosti a jej súčasti v kontexte prvého srbského povstania v rokoch 1804 – 1813, no samotnému „životu“ v Belehrade a pevnosti sa takmer vôbec nevenuje, čo je podľa nášho názoru veľkou škodou. Nedeljko V. Radosavljević vo svojej štúdií *Belgrade Metropolitanate 1825-1831* ozrejmil situáciu v belehradskom metropolitánate v rokoch 1825 – 1831, a teda v čase keď dochádzalo k zmenšovaniu osmanského vplyvu a naopak posilneniu srbských inštitúcií. Autor definoval štruktúry pravoslávnej cirkvi v priestore smederevského sandžaku s centrom v Belehrade. Výraznú zásluhu na budovaní a konsolidácii srbského štátu mali metropolitovia Antim a Kiril.

E. Attila Aytekin priblížil na základe práce Belgradi Rašid Pašu *Ta'rih-i Vaqa-i Hayr etnûma-i Belgrad ve Sırbistan* dvojitú administratívnu správu v Belehrade počas trvania srbskej autonómie. *Population of Belgrade as a Focus of Political and Administrative Interest in the Mid-19th Century* je názov spoločného príspevku Nina Delića a Aleksandry Vuletić. Autori porovnávali demografické štatistiky osmanského a srbského pôvodu, čo následne veľmi vhodne zasadili do európskeho kontextu, kde už v 18. storočí prebiehali kolekcie dát, čo sa srbské authority snažili napraviť. Zaujímavý je napríklad prezentovaný fakt o počte obyvateľov z roku 1854, keď mal Belehrad iba niečo vyše 16 000 obyvateľov (dnes je to okolo 1 700 000) v porovnaní s Bukurešťou (120 000) a Pešťou (178 000). Autori poukázali na mnoho ďalších zaujímavých faktov, ako napríklad pôrodnosť, úmrtnosť, prirodzený prírastok a sobášnosť v Belehrade v porovnaní s ostatnými európskymi metropolami.

Bojana Miljković Katić prezentovala príspevok *About Contradictory Policy of Purchases of Muslim Estates in Belgrade and the Principality of Serbia* na tému predaja moslimského majetku v Srbskom kniežatstve a taktiež sa dotkla regulácií a procesov, ktoré komplikovali proces samotného predaja a vysídlenia moslimskej populácie. S individuálnym ľudským príbehom a spomienkami na Belehrad v 19. storočí prichádza vo svojej štúdií Irena Čirović – *Ottoman Woman, Agency*

and Power: Melek Hanim in Belgrade 1847-1848. Melek Hanim publikovala svoje pamäte v dvoch častiach a v prvom diele sa venuje svojmu pobytu v Belehrade, kde sprevádzala svojho manžela Kibrisli Mehmeda Emina Pašu, pričom výnimočnosť jej pohľadu spočíva v ženskom videní Belehradu v druhej polovici 19. storočia. Z jej pohľadu bol Belehrad „mestom zle postaveným a špinavým, miestne moslimské ženy boli etnograficky zaujímavé, no odlišné od zvyšných...“. Ako však píše autorka, jej pohľad je síce zaujímavý a unikátny, no musí byť konfrontovaný s kontextom a skúsenosťami ženy, ktorá si držala svoju osmanskú kultúrnu a triednu identitu. Hospodárske dejiny zastúpil príspevok Gordany Karović *Establishing Steam Navigation in the Principality of Serbia*, v ktorom sa autorka venovala zavedeniu paroplavby po Dunaji zo strany Srbského kniežatstva, čo výrazne pomohlo rozvoju obchodu. Prvý parník zakúpili predstavitelia kniežatstva v roku 1862 a bol pomenovaný Deligrad podľa slávnej bitky počas prvého srbského povstania (pre porovnanie, v západnej Európe bola paroplavba zavádzaná od začiatku 19. storočia).

Príspevky Ljubudraga P. Ristića *The Bombing of Belgrade (1862) and the Cession of Fortresses to Serbia (1867) in British Politics* a Suzany Rajić *Belgrade and the City Question 1866/1867 in Confidential Correspondence of Foreign Office* predstavujú dôležité body mozaiky celej publikácie, no našu pozornosť mimoriadnym spôsobom zaujal príspevok Evrena Kutlaya *Elements of Ottoman Influence in Serbian Music*. Ako hodnotí autor, počas dlhej spoločnej koexistencie do srbskej hudby prenikli turecké melódie i rytmické štruktúry. S budovaním kaviarskej tradície sa v srbskom prostredí začala udomáčňovať tzv. sevđalinka – šlo o melancholické ľúbostné piesne. Autor sa ďalej venoval hudobným nástrojom a budovaniu srbskej národnej hudby v priebehu 19. storočia. Okrem spomenutých fenoménov autor identifikoval historické paralely vývoja v hudobnej politike v Osmanskej ríši a Srbsku. Príspevok Vladimira Tomića *The Viennese View on Belgrade. Belgrade in the Works of Viennese Engravers between the 17th and the 19th Century from the Belgrade City Museum Collection* poukazuje na fakt, akým spôsobom bol Belehrad zobrazovaný v prácach

viedenských rytcov v 17. až 19. storočí (uložených v belehradskom mestskom múzeu), pričom je to mimoriadne dôležitý materiál pri štúdiu belehradského historického a urbánneho vývoja. Štúdia obsahuje mnoho zaujímavých rytín (presne 27) od roku 1651 do roku 1881. Pre čitateľa, ktorý by sa hlbšie zaujímal o dejiny Belehradu v osmanskej ére (1521 – 1867), je podstatný posledný príspevok Selima Aslantaša *A Bibliography of Works on Ottoman Belgrade*, kde autor analyzoval relevantné zdroje k dejinám mesta v tureckom, srbskom, nemeckom a anglickom jazyku.

Publikácia na prvý pohľad ponúka akúsi syntézu dejín Belehradu v období rokov 1521 – 1867, no nie je tomu úplne tak, keďže ide skôr o vybrané parciálne problémy dejín mesta a v širšom kontexte Srbska a Osmanskej ríše. I napriek tomu publikácia prináša mnoho zaujímavých príspevkov, ktoré obohatia každého, kto sa o danú oblasť zaujíma.

Mgr. Maroš Melichárek, PhD.
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika
v Košiciach

HÁJKOVÁ, DAGMAR – HORÁK, PAVEL – KESSLER, VOJTĚCH – MICHELA, MIROSLAV (EDS.). *SLÁVA REPUBLICE! OFICIÁLNÍ SVÁTKY A OSLAVY V MEZIVÁLEČNÉM ČESKOSLOVENSKU*. PRAHA: ACADEMIA, 2018, 532 S. ISBN 978-80-200-2870-9.

Publikácií s témou Československej medzivojnovnej republiky vyšlo za posledný rok viacero. Je to prirodzeným odrazom toho, že sme si v roku 2018 pripomenuli 100. výročie vzniku tohto štátu. Zároveň, ako ukazuje živý záujem o túto tému, je to problematika, ktorá rezonuje nielen v odborných kruhoch, ale aj v radoch širšej verejnosti. Kniha s názvom *Sláva republice!* od kolektívu autorov pod hlavičkou Akadémie vied Českej republiky je síce venovaná tomuto obdobiu, ale tematicky sa od iných publikácií odlišuje.

Na prvý pohľad sa môže zdať, že téma štátnych sviatkov je príliš úzka na to, aby mohla byť spracovaná v tak obsiahlej publikácii, akú predkladajú jej autori. Avšak ako sa ukazuje, legislatívne rámce slávenia štátnych sviatkov, ako aj ich samotné praktizovanie predstavujú fenomén, ktorý môže prispieť k podnetnej diskusii toho, aké nástroje

štátna moc využíva v procese konštruovania národnej identity a legitimizácie národného štátu. Autori hneď v úvode načrtávajú aj to, akú cestu si v prípade svojej publikácie zvolili. Kalendár štátnych sviatkov, ktorý bol ukotvený legislatívne, si všímajú predovšetkým prostredníctvom konkrétnych praktík pri jeho realizovaní v praxi. Prístup tvorcov zahŕňa zaujímavý aspekt verejných sláv a tým je performatívny rozmer slávenia sviatkov. Autori hovoria priamo o záväznej podobe sviatkov, ktoré boli inscenované a upevňované prostredníctvom festivít (s. 18). Nazeranie na praktizovanie štátnych sviatkov cez optiku performatívnych štúdií nie je úplne nové (zahranieň autori ako Richard Sennet alebo Erving Goffmann, ktorí sú označovaní ako „performatívna škola“, ovplyvňujú výskum verejného priestoru a jeho previazanosťou s politikou už od 70. rokov 20. storočia.) Česká a ešte viac slovenská historiografia však interpretuje dejiny pomocou tejto metódy zriedkavo. Pritom v prípade verejných sláv a manifestácií, ktoré sú mnohokrát organizované a v podstate vždy kontrolované štátnou mocou, ide o podnetnú možnosť, ako prispieť k diskusii o úlohe verejného priestoru pri budovaní národnej identity, ale aj iných identít spojených s príslušnosťou k náboženstvu, triede a pod.

Úvod publikácie je venovaný objasneniu pojmu sviatok a jeho rôznorodému chápaniu. Ako množstvo iných pojmov, s ktorými pracuje moderná historická veda, aj sviatok možno chápať v rôznych rovinách a náhľad na tento fenomén komplikuje aj jeho interdisciplinárna. Autori preto považujú za dôležité ujasniť čitateľovi, v akých rámcoch chápania pojmu sviatok sa pohybovali pri svojom výskume oni. V prvom rade sa zamerali na politický a politizujúci kontext sviatkov, s čím úzko súvisí aj ďalšia špecifikácia výskumu a tou sú verejné slávnosti. Sviatky a rituály, ktoré sa týkajú napr. ročného cyklu a dôležitých životných situácií, ktoré spadajú skôr do súkromnej sféry, ostali mimo ich rámca výskumu. Toto rozhodnutie je vzhľadom na cieľ predkladané publikácie logické. Metodologicky publikácia vychádza z dvoch premis. Jednou je už spomínané nazeranie na praktizovanie sviatku ako na divadelné predstavenie, pričom autori nadviazali na prácu Ervinga Goffmana, ktorá je v českom preklade známa pod názvom *Všichni hrajeme divadlo*. V úvode

podkapitoly sú načrtnuté možnosti výskumu slávenia sviatkov v kontexte performačných štúdií. Na verejné oslavy možno nazerať ako na divadelné predstavenie so všetkým, čo k tomu patrí. Historik sleduje divadelný scenár, aktéri, hlavné a vedľajšie role, publikum, komparz, ale aj atmosféru a priestor verejných osláv (s. 26). Druhou premisou predkladaného výskumu je kategória národ. Autori kladú dôraz predovšetkým na praktickú realizáciu tejto kategórie a úlohu, ktorú tieto praktiky zohrávali v legitimizačnom procese československého národného štátu. V úvode objasňujú aj obsahovú štruktúru publikácie, tematické a geografické rámce výskumu a jeho pramennú bázu. Interpretácia slávenia sviatkov prostredníctvom početných sond a ich následná generalizácia predstavujú vzhľadom k črte festivít, ktorou je pravidelnosť, a tým aj značná početnosť (ak vezmeme do úvahy aj rôzne obmeny slávenia ako aktu vzhľadom na regionálne odlišnosti), opodstatnenú zvolenú pracovnú metódu. Rovnako aj výber sond v jednotlivých regiónoch znie logicky a mal by poskytnúť objektívny obraz slávenia sviatkov. Tento prístup so sebou ale prináša aj isté úskalia, ktoré sú navyše minimálne v slovenskom prostredí o to väčšie, že doteraz sa téme sviatkov, rituálov a verejných osláv v slovenských mestách v sledovanom období nevenovala veľká pozornosť.

Členenie publikácie na 10 tematických kapitol je logickou voľbou a čitateľovi tak umožní vnímať aj jednotlivé parciálne témy. Publikácia je výsledkom výskumu a práce kolektívu autorov. To, že sa na príprave podieľalo viacero historikov, na práci nezanechalo viditeľnejšiu stopu. Všetkých 10 kapitol pôsobi až na drobné výnimky koherentne. Úvod je venovaný legislatívnemu rámcu sviatkového kalendára, kde na viac než dvadsiatich stranách autorka kapitoly podáva plastický obraz toho, v akej atmosfére vznikali tieto zákony. Okrem iného je jej snahou polemizovať s názorom, že obdobie bezprostredne po vzniku Československa, má byť označované ako doba odklonu od katolicizmu. Autorka s týmto nesúhlasí a tvrdí, že minimálne v legislatívnej rovine týkajúcej sa slávenia sviatkov nešlo o tak radikálnu zmenu a oficiálny sviatkový kalendár do veľkej miery kopíroval cirkevné sviatky z rakúsko-uhorského obdobia. Určitú nekoherentnosť v publikácii môžeme vidieť práve v súvislosti s týmto tvrdením.

Iné kapitoly, napríklad hneď nasledujúca, venovaná oslavám 28. októbra, pracuje s tradičným názorom, ktorého podstatou je radikálny rozkol sviatkového kalendára s predchádzajúcimi katolíckymi sviatkami z čias monarchie. Autori jednotlivých podkapitol nazerajú na konkrétne slávenie sviatkov vo viacerých rovinách a veľmi dobre si uvedomujú, že išlo o dynamický proces. Každá tematicky ladená kapitola je preto chronologicky členená na viacero podkapitol, ale aj parciálnych tém. Dôraz je kladený predovšetkým na praktiky, ale podnetné sú aj kapitoly venované zmyslovým aspektom sviatkov. Veľmi sugestívne pôsobí napríklad podkapitola *Zvuky, farby, gestá* v druhej kapitole venovanej oslavám 28. októbra. V publikácii sa neustále opakuje motív odlišných praktík a interpretácií sviatkov v závislosti na tom, či šlo o české, slovenské, nemecké alebo maďarské etnikum. Aj časť druhej kapitoly je venovaná nejednoznačnosti slávenia 28. októbra. Spor o tom, či je vhodné oslavovať 28. alebo 30. október napokon pretrval až dodnes a je stále predmetom nielen verejnej diskusie, ale aj konkrétnych politických rozhodnutí.

Viacere kapitoly sa zaoberajú aj didaktickým rozmerom sviatkov a úlohu mládeže pri ich praktizovaní. Niektoré kapitoly, ako napríklad tretia v poradí, venovaná oslavám narodenín prezidenta republiky, odkazujú na praktiky, ktoré nový štát prevzal z monarchie. Pomocou metód performatívnych štúdií autori ukazujú, že rituály sa síce nezmenili, ale zmenili sa ich kulisy a aktéri. Nie je vynechaný ani vzťah vojska a štátnej moci ako takej pri organizovaní verejných osláv. Osobitne sa touto témou zaoberá autor kapitoly venovanej spomienkovým oslavám Bitky pri Zborove. Tieto oslavy, ktoré vo verejnom priestore 1. Československej republiky zaujali pevné miesto, boli navyše úzko prepojené s umeleckými vizualizáciami a predstavujú tak určité špecifikum v oficiálnom sviatkovom kalendári. K reprodukovaniu legionárskeho kultu do veľkej miery pomohli aj literatúra, dramatická tvorba a v neposlednom rade aj nový umelecký žáner – film. Prínosom publikácie je snaha o čo najobjektívnejšie zachytenie vnímania a praktizovania sviatkov. V každej kapitole sa autori preto snažia o zachytenie čo najpestrejšieho počtu aktérov a motívov pri slávení sviatkov.

Ďalším rozmerom, ktorý sa niekoľkokrát v publikácii opakuje, je konfesionálny rozmer slávenia sviatkov. Vnímanie sviatkov a rituálov s nimi spojených do veľkej miery ovplyvňovala aj náboženská príslušnosť. Stret odlišných koncepcií veľmi dobre reflektujú kapitoly venované oslavám venovaných Janovi Husovi a cyrilometodskému kultu. Oba kulty podliehali do veľkej miery politizácii, ktorej účelom bolo odkazovať na staré tradície, ktoré by novému štátu dodali punc legitimitnosti. Kult Jana Husa sa stal jedným zo základných pilierov vznikajúceho Československa, pričom rozhodujúcu úlohu tu zohral postoj najvyšších štátnych predstaviteľov. Jan Hus bol vnímaný ako nositeľ českej tradície, ako osoba, ktorá sa zaslúžila o český národ, jazyk a literatúru, a preto v národno-emancipačnom úsilí zohrával významné miesto. Slovenská verejnosť sa s týmto kultom z pochopiteľných dôvodov nevedela stotožniť. Autor poznamenáva, že Slovensko malo svoje náboženské, väčšinou katolícke korene pevne usadené v sociálnej štruktúre spoločnosti. Nátlak na slávenie sviatku Jana Husa sa prepojil s pocitmi utlačania prevažne katolíckych Slovákov zo strany Čechov. Cyrilometodský kult naproti tomu nemal veľkú podporu českých politických elít a jeho slávenie bolo v českej časti krajiny spájané predovšetkým s kresťanskou tradíciou. Slávenie tohto sviatku bolo neustále sprevádzané napätými vzťahmi medzi katolíckym táborom a Hradom. Neustále sa opakujúca diskusia na tému Jan Hus vs. Cyril a Metod odrážala hlboký ideologický konflikt konzervatívneho a pokrokového prostredia, zo strany Ľudákov navyše umocnený o snahy o privatizáciu cyrilometodského kultu. V tomto kontexte je veľmi zaujímavý postreh autora, ktorý hovorí o tom, že aj napriek viditeľným snahám o presadenie cyrilometodského kultu v slovenskom prostredí, sa kult nerozvinul do takej miery, ako sa očakávalo.

Sociálny rozmer oficiálnych štátnych osláv je najviditeľnejší v kapitole venovanej oslavám 1. mája. V tejto časti sa opäť o niečo viac odráža snaha interpretovať verejné oslavy v kontexte performatívnych štúdií. Autor si okrem iného všimá, že sociálna otázka, ktorú v sebe tieto oslavy zahŕňali, bola predmetom politického boja. Prvomájové sprievody vníma ako objekt súperenia rôznych politických síl. Jedinečný koncept pritom v tomto súperení predstavila súkromná firma Baťa,

ktorá bola podľa samotného autora v organizácii 1. mája tak zdatná, že sa stala suverénnym lídrom v pomyselnom súperení jednotlivých strán a organizácií. Autori vo viacerých kapitolách konštatujú, že štátna moc sa snažila prostredníctvom verejných osláv zasiahnuť do mestského priestoru najintenzívnejšie v druhej polovici dvadsiatych rokov. Práve toto obdobie predstavuje vyvrcholenie viacerých štátom organizovaných slávností, ako tomu bolo napríklad v prípade osláv 28. októbra, osláv Jana Husa, cyrilometodského kultu alebo kultu sv. Václava. Ako usudzuje napríklad autorka kapitoly venovanej oslavám sv. Václava, veľkoleposť a monumentálnosť miléniových osláv mali doma i v zahraničí demonštrovať československú prosperitu a modernitu (s. 385). Nie všetci obyvatelia Československa sa však dokázali stotožniť so štátom podporovanými oslavami. Podobný scenár ako v prípade kultu Jana Husa badať na Slovensku aj v prípade sv. Václava. Aj napriek rôznym snahám sa tento kult na Slovensku neuchytil, aj keď v niektorých mestách ako napríklad v Košiciach boli snahy o väčšiu akceptáciu tohto sviatku. V roku 1936 tu bola dokonca slávnostne odhalená bronzová socha sv. Václava, ktorá však napokon na svojom mieste ostala len dva roky.

Posledné dve kapitoly sú venované sviatkom, ktoré neboli súčasťou oficiálneho kalendára, avšak v priebehu celej existencie medzivojnovnej republiky zohrávali v živote menšinového obyvateľstva svoju úlohu. Zatiaľ čo pripomínanie si „nemeckých dušičiek“ súviselo s krvavými udalosťami zo 4. marca 1919, slávenie uhorsko-maďarských sviatkov nadväzovalo na tradíciu z predchádzajúceho obdobia. Obe tradície, či už tú z nemeckého, alebo maďarského prostredia, charakterizovala ich lokálnosť. Tieto menšiny chápali svoje sviatky ako príležitosť k demonštrácii svojho vlastného odhodlania. V oboch prípadoch však štátna moc využívala rôzne nástroje, ktoré mali dopomôcť k obmedzeniu ich snáh. Negatívny postoj štátnych orgánov sa odrážal aj vo vzťahu k symbolom, ktoré by na tieto tradície nadväzovali.

Predkladaná publikácia je kvalitným a systematickým výstupom výskumu verejných osláv a sviatkov z obdobia medzivojnovnej Československej republiky. Autori svoje kapitoly podložili adekvátnym metodologickým východiskom a do veľkej miery sa im

podarilo naplniť očakávania, ktoré súviseli s vydaním práce. To, že boli vo svojej misii úspešní, je okrem iného aj výsledkom spracovania archívneho materiálu zo 40 rôznych archívov z celého územia. Kvalitu celej publikácie navyše podčiarkuje práca s adekvátnou zahraničnou literatúrou a so štúdiami z českého a slovenského prostredia, ktoré v minulosti túto tému už čiastočne spracovali. Aj keď najväčšiu pozornosť autori venovali českej časti štátu, môžeme povedať, že dostatočne je spracované aj slovenské územie a vnímanie oficiálnych verejných osláv v prípade slovenských elít a obyvateľstva. Okrajovo je spracované len územie Podkarpatskej Rusi, čo koniec koncov priznávajú v úvode aj autori knihy. To môže do istej miery determinovať celkový veľmi dobrý dojem z publikácie, avšak určite to nie je nedostatok, ktorý by mal zásadný vplyv na kvalitné spracovanie problematiky oficiálnych sviatkov a osláv v medzinárodnom Československu.

Mgr. Patrícia Fogelová
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika
v Košiciach

GJURIČOVÁ, ADÉLA – ZAHRADNÍČEK, TOMÁŠ.
*NÁVRAT PARLAMENTU: ČEŠI A SLOVÁCI VE
FEDERÁLNÍM SHROMÁŽDĚNÍ 1989 – 1992.*
PRAHA: ARGO; ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY
AV ČR, 2018, 276 S. ISBN 978-80-257-2623-5;
ISBN 978-80-7285-213-0.

Spoločný štát Čechov a Slovákov zažil v druhej polovici 20. storočia niekoľko politických zvrátov. Po druhej svetovej vojne hovoríme o vzniku tretej Československej republiky, ktorú už vo februári 1948 vystriedala nadvláda komunistickej strany. Na dlhých 40 rokov potom ovládala celé politické a spoločenské dianie v krajine. Liberalizáciu, ktorá napriek panovaniu totalitnej moci nastala v 60. rokoch, ukončil zásah armád Varšavskej zmluvy 21. augusta 1968, po ktorom nastala urýchlená federalizácia štátu. Fakticky tak vzniklo nové, federalizované Československo, ktoré malo od 1. januára 1969 okrem dvoch národných rád tiež dvojkomorové Federálne zhromaždenie. To pozostávalo zo Snemovne ľudu a Snemovne národov. Obidve republiky síce mali mať svoje právomoci a nemalo dôjsť

k výhre „väčšieho“ nad „menším“, federácia však bola len jednou časťou socializmu, ktorú z centra riadila komunistická strana na základe pokynov Sovietskeho zväzu. Skutočnú federáciu krajiny priniesla až demokratická revolúcia, ktorá prebehla v novembri roku 1989. Federálne zhromaždenie potom existovalo viac než tri roky. Skončilo spolu so zánikom federálnych inštitúcií a rozdelením spoločného štátu Čechov a Slovákov na nástupnícke krajiny. Kniha „Návrat parlamentu – Češi a Slováci ve Federálním shromáždění 1989 – 1992“ historikov Adély Gjuríčovej a Tomáša Zahradníčka sa venuje práve tomuto obdobiu – trom turbulentným rokom existencie Federálneho zhromaždenia v demokratickej Československej federatívnej republike.

Adéla Gjuríčová a Tomáš Zahradníček pôsobia na Ústave pro soudobé dějiny AV ČR v Prahe a venujú sa komunistickému a postkomunistickému obdobiu českých, resp. československých dejín. Spoločne na téme dejín Federálneho zhromaždenia v danom období pracovali niekoľko rokov, ich práca vyústila až do samostatnej, vyše 250-stranovej publikácie sledujúcej dianie v parlamente v rokoch 1989 – 1992. Text, ohraničený úvodom a záverom, rozdelili do troch kapitol, ďalej členených na podkapitoly.

Federálny parlament je jedným z najkukážkovejších orgánov štátnej moci, cez ktorý je možné sa opätovne pozrieť na prevratné politické dianie v Československu. Autori v úvode spomínajú vývoj Federálneho zhromaždenia a znaky jeho štyroch rôznych inštitucionálnych fáz. V krátkom období podľa nich v krajine existovali štyri rôzne parlamenty, ktoré zjednodušenie rozdelili nasledovne: „socialistický parlament“ (zbor poslancov zvolených v roku 1986, ktorý zdedila novembrová revolúcia a aj napriek tomu sa ho rozhodla narychlo využiť k legitimizácii zmien), „revolučný parlament“ (ktorého hlasovanie malo legalizovať zmeny požadované revolučnou verejnosťou, či už išlo o nové postavy exekutívy, úpravu ústavy či nové pravidlá politickej súťaže), „ústavodarný parlament“ (ktorý priniesli voľby v júni 1990 a ktorého hlavnou úlohou bolo prijať novú ústavu, čo sa mu však nepodarilo) a nakoniec „likvidačný parlament“ (fungujúci od leta 1992 približne pol roka a počas ktorého existencie došlo k rozpadu Československa).

V úvode sa nám naskytá predostrenie obrazu, čo to vlastne Federálne zhromaždenie bolo, jeho najväčšie pozitíva i negatíva, ktoré sú ďalej rozoberané v jednotlivých kapitolách. Autori hovoria tiež o zdrojoch, ktoré boli pri písaní knihy najviac prínosné a inšpiratívne. Vzhľadom na to, že téma nezachádza do hlbokej minulosti, ale ide v podstate o nedávne dejiny, výskumný tím urobil rozhovory s viacerými slovenskými, českými, moravskými i zahraničnými poslancami a poslankyňami Federálneho zhromaždenia z rokov 1986 – 1992, čo významnou mierou prispelo k inému pohľadu na skúmané udalosti. Samotní autori uvádzajú, že rozhovory de facto rozbili lineárny príbeh, ktorý dovtedy postavili na základe archíválií.

Na úvodných stranách nachádzajme aj krátku, no zaujímavú introspekciu do histórie budovy Federálneho zhromaždenia. Aj to demonštruje široký rozhľad v téme, ktorej sa obaja autori venujú už dlhodobo. Medzi samotnými kapitolami nachádzame aj niekoľko zväčša dvojstranových fotografií zachytávajúcich vnútro budovy parlamentu. Tieto fotografie plnia jednak estetickú zložku publikácie a sú nedeliteľnou časťou výborne zvládnutého dizajnu, zároveň od seba jednotlivé celky oddeľujú a prispievajú k celkovej prehľadnosti textu.

Prvá kapitola *Nevítaný pokus o emancipaci: Federální shromáždění v československé revoluci 1989* sa snaží zmapovať situáciu, v ktorej sa Federálne zhromaždenie ocitlo v prelomovom roku 1989. V centre záujmu sa nachádza najmä niekoľko týždňov od začiatku novembra 1989, keď sa do vrcholných ústavných funkcií dostali Václav Havel (prezident Československa) a Alexander Dubček (predseda Federálneho zhromaždenia). Kapitola, ktorá je prepracovanou a rozšírenou verzou štúdie *Nevítaný pokus o emancipaci* oboch autorov, prináša novú perspektívu o novembri a decembri 1989. Ako pripomínajú autori, počas protestov v novembri 1989 bola budova parlamentu davom protestujúcich bez väčšieho záujmu prehladnutá, čo pripisujú faktu, že inštitúcia a jej osadenstvo v tých časoch nemala výrazný mocenský vplyv. Zaoberajú sa poslancami Federálneho zhromaždenia, ktorí ešte pred 17. novembrom 1989 kritizovali smerovanie československej politiky a žiadali návrat k hospodárskej politike z obdobia pražskej jari, hovorili o „radikálnej reforme“

namiesto Gorbačovovej prestavby (perestrojky) či dokonca tajne spolupracovali s opozíciou. Autori prichádzajú so zaujímavou interpretáciou, že opozícia, resp. Občianske fórum, sa federálnym parlamentom začala zaoberať oveľa skôr, než tomu bolo v doterajších predstavách. Kapitola podáva detailne vysvetlený významový rast Federálneho zhromaždenia, ktorý sa staval čoraz podstatnejšou inštitúciou v revolučnom období, čo paradoxne poukazuje na to, že novokonštituované demokratické štátne zriadenie sa muselo opierať o inštitúcie a predstaviteľov štátnej moci z totalitného obdobia.

Ako je uvedené už v obsahu knihy, v texte je zohľadnená aj slovenská perspektíva, čo má byť zaujímavé najmä vzhľadom na to, že knihu písali v Prahe dvaja Česi. A skutočne, už v prvej kapitole môžeme pozorovať snahu zapracovať do textu slovenskú otázku. Nevynecháva sa činnosť slovenských strán (Strana slovenskej obrody a Strana slobody), ktoré však, ako uvádzajú autori, behom pádu starého režimu nezohrali viditeľnejšiu úlohu. Citovaní sú slovenskí poslanci, spomína sa i vtedajšia opozícia pôsobiaca na slovenskom území. Je však nutné poznamenať, že pri spracovávaní tak podstatnej udalosti v dejinách Čechov a Slovákov by vynechať slovenský aspekt zrejme ani nebolo možné.

V druhej kapitole s názvom *Ústavodárny parlament, jenž nepřijal ústavu: Federální shromáždění od jara 1990 do června 1992* je sledovaná emancipácia parlamentu, kedy profesionalizácia poslanskej práce menila parlamentnú každodennosť i poňatie poslanskej funkcie a riadne platenú pozíciu s dlhodobou perspektívou. Práve profesionalizácii je venovaná značná časť kapitoly, v ktorej sa autori snažia odpovedať na otázku, čo priniesol poslancom ich poslanský mandát. Ak vezmeme do úvahy skutočnosť, že viac než 40 rokov bola politická scéna kontrolovaná komunistickou stranou, nebol pre politických nováčikov vstup do vysokej politiky vôbec jednoduchý. Ešte v roku 1989 poslanci vykonávali svoju funkciu „bezplatne“ (dostávali však nezdanenú náhradu vo výške 2 000 Kčs) a okrem poslanskej funkcie mali svoju bežnú prácu. Prechod k weberovskému politikovi „z povolania“ teda po niekoľkých dekádach amatérskeho vykonávania poslanskej funkcie a najmä bez akejkolvek „výchovy“ záujemcov k profesionálnej politickej

práci bol v mnohých ohľadoch zložitý. Autori knihy nezabúdajú spomenúť ani genderovú, v dnešnom období mimoriadne populárnu otázku, či tému súkromných životov poslancov, ktoré boli vznikajúcou profesionalizáciou politiky mnohokrát značne poznačené. V tomto prípade ide o tú časť knihy, kedy ustupuje politická rovina do úzadia a do značnej miery sú ilustrované životné osudy aktérov vtedajšieho politického života. Treba poznamenať, že zameraním sa na podobné problémy sa autorom podarilo detailne rozobrať a vykresliť život poslancov Federálneho zhromaždenia, ktorý si vďaka textu dokáže čitateľ znameniť a predstaviť.

Ako môžeme čítať v druhej kapitole knihy, politická (stranová) rozdrobenosť a neustále zmeny viedli k celému radu problémov. O ťažkých začiatkoch parlamentnej demokracie sa môžeme presvedčiť aj z úst samotných aktérov. Pomalé rozbiehanie nového režimu a lpenie na starých komunistických základoch kritizoval Václav Havel, prezidentský poradca Milan Šimečka či slovenský disident Ján Budaj.

Pre čitateľa je tiež mimoriadne zaujímavým poznatkom otázka nosenia zbraní do parlamentu. Zistenie, že ešte v roku 1990 nemala budova Federálneho zhromaždenia zavedený žiaden bezpečnostný režim a že počas vystúpenia britskej premiérky Margaret Thatcherovej sedeli zákonodarcovia v sále ozbrojení, patrí určite k najprekvapujúcejším, možno povedať aj najinteresantnejším momentom celej knihy.

V kapitole sa otvára aj citlivá téma lustrácií pracovníkov štátnych inštitúcií, ktoré, ako autori zdôrazňujú, pri vzniku „parlamentnej vyšetrovacej komisie“ v pôvodnom zadaní vôbec neboli. Vyšetrované mali byť udalosti 17. novembra v Prahe vrátane príčin, následkov a zodpovednosti (politickej či trestnej) jednotlivých osôb. Okrem iného sa dozvedáme, aké vášne vyvolal v parlamentne lustráčny zákon a jeho rôzne verzie. V súvislosti s tým nie je zabúdané ani na médiá, autormi uvádzané ako sprostredkovateľ a zároveň nástroj politiky, ktoré sú v knihe naozaj v hojnej miere využívané a poskytujú tak zaujímavý pohľad do vtedajších politických udalostí – akým spôsobom boli tieto udalosti vnímané médiami a laickou verejnosťou.

Problémami, ktoré vznikli pri snahe prijať novú ústavu, sa zaoberá podkapitola

s príznačným názvom *Prijmete ústavu!*. Federálne zhromaždenie totiž do svojho dvojročného funkčného obdobia vstupovalo najmä s podstatnou úlohou – vymyslieť a schváliť novú ústavu, odpovedajúcu federatívnejmu štátu a zároveň ústavu, ktorá by bola prijatá českou a slovenskou verejnosťou i politickou reprezentáciou. Napriek tomu, že k tomuto účelu boli vytvorené až dve komisie, do procesu vstúpil na začiatku roku 1991 aj prezident Václav Havel. Predstavil vlastný návrh, ktorý bol najmä opozičnými poslancami kritizovaný ako „separátne jednanie s koalíciou“. Havlova ústava by okrem iného odobrala niektoré právomoci Federálnemu zhromaždeniu a naopak, posilnila by úrad prezidenta. Autori prezieravo predkladajú Havlov výstup v televízii 17. novembra 1991, ktorým si na pomoc pribral verejnosť a vyzval ju k „hlasnejšie vyjadrovanej túžbe po živote v prosperujúcom štáte“. Možno ho chápať jednak ako prezidentovu snahu povzbudiť voličov, aby v tejto otázke „rozhodli“, na druhú stranu aj ako akési zneužívanie vlastnej popularity. Ako však môžeme čítať v závere podkapitoly, tento typ politiky vyniesol Havla do najvyššej ústavnej funkcie a zároveň sa ukázal byť jeho najväčšou slabinou. V jeho ostrej kritike parlamentu je však ešte výraznejšie badať problémové znovuzrodenie demokracie v spoločnom štáte a neschopnosť parlamentu prijímať dôležité zmeny a závery.

Tretia kapitola s názvom *Konec federácie ve federálním parlamente: Likvidační Federální shromáždění, červen – prosinec 1992* sa venuje obdobiu konca federálnej republiky. Kapitola sa snaží ozrejmiť zánik Československa, ktorý podstatnou mierou súvisel s činnosťou Federálneho zhromaždenia a jeho poslancov. Najprv nás do problematiky uvedie výsledkami volieb v júni 1992, aby následne prešla k snád' najpodstatnejšej politickej téme z druhej polovice roka, a teda k narastajúcim komplikáciám v česko-slovenských vzťahoch, s čím súviselo aj nepodporovanie Václava Havla za prezidenta zo strany slovenských poslancov (ale i značnej časti českých poslancov) a následne jeho ne zvolenie. V tejto časti sa prirodzene najviac otvára aj slovenská otázka. Autori prinášajú pohľad na danú udalosť z rôznych perspektív a snažia sa o čo najobjektívnejšie zhodnotenie politickej situácie.

Pre čitateľa rozhodne patrí k prekvapujúcim momentom zistenie, že značná časť českých poslancov sa v tejto „kríze“ prikláňala na slovenskú stranu a vyjadrovala jej (resp. HZDS) svoju podporu. Načrtnutá je aj akási neobjektívnosť novin v otázke vtedajšej politickej krízy, ide pritom o problém badateľný aj v súčasnosti.

V závere knihy autori sumarizujú uvedené skutočnosti, snažia sa najmä o krátke vykreslenie toho, akú rolu hralo Federálne zhromaždenie v hektickom období rokov 1989 – 1992. Počas tejto krátkej doby na našom území padol totalitný režim, nastúpila demokracia, došlo k profesionalizácii poslaneckej práce, začali sa zvyšovať rozdiely medzi politickým smerovaním Čechov a Slovákov, až nakoniec došlo k rozdeleniu spoločnej republiky a vzniku nástupníckych štátov. Toho všetkého bol parlament priamym a dôležitým účastníkom.

Veľkou devízou knihy je snaha o podrobné, na druhú stranu však pútavé vykreslenie sledovaných udalostí, čo môžeme pozorovať už od prvej kapitoly. Autori zohľadňujú nielen všeobecne známe udalosti a neopierajú sa len o archívny výskum, ale predkladajú aj výstupy poslancov v televízii, vychádzajú z ich publikovaných spomienok i nových, pre potreby knihy vzniknutých rozhovorov so zainteresovanými osobami.

Napriek tomu, že spracovanie akejkoľvek témy v dejinách Československa v období rokov 1989 – 1992 môže viesť k zachádzaniu k rôznym bočným témam a odklonu od prvotného prioritného záujmu, ktorým je v tomto prípade Federálne zhromaždenie, autori ostávajú počas takmer celého rozsahu publikácie v objekte vytýčeného záujmu a ak to nie je vyslovene nutné, od svojho cieľa neodbočujú. V knihe je zhromaždené množstvo informácií k viac než trom rokmi existencie Federálneho zhromaždenia, napriek tomu text nestráca na prehľadnosti, zároveň je aj laickému čitateľovi predkladaný v zrozumiteľnom jazyku, čo je obrovské pozitívum. Je však otázne, nakoľko dokáže tak špecificky zameraná téma osloviť čitateľov mimo akademickej sféry.

K popularizačnejšie poňatej, avšak nepochybne vedeckej práci prispievajú aj fotografie a karikatúry, ktoré sa nesú celým rozsahom publikácie. Použitie karikatúr vo vedeckej práci síce zväčša nepovažujem za vhodné, keďže majú veľakrát tendenciu vykresľovať tú-ktorú udalosť subjektívnym pohľadom

autora, na druhú stranu sa však tvorcovia knihy snažili vybrať také karikatúry, ktoré nie sú rušivé a celkom vhodne dopĺňajú skutočnosti plynúce z prečítaného textu. Avšak použiť väčšie množstvo dobových fotografií na úkor karikatúr by možno bolo vítanejšie.

Ako už bolo uvedené vyššie, dvojstranové fotografie budovy Federálneho zhromaždenia oddeľujúce od seba jednotlivé celky prispievajú k celkovej prehľadnosti textu. K tej napomáhajú aj podkapitoly, vďaka ktorým text získava prijateľnú a čitateľnú formu.

V závere knihy je uvedený rozsiahly súbor použitých prameňov a literatúry. S tým súvisí aj poznámkový aparát, ktorý knihu aj napriek jej prístupnému jazyku radí do odbornej sféry a vzdaluje od populárno-vedeckej literatúry. Za obrovskú výhodu považujem to, že poznámky pod čiarou sú uvádzané na príslušnej strane a nie v zadnej časti knihy, čo je pri odbornej publikácii nepraktické. Tobôž, keď v mnohých prípadoch nejde iba o uvedenie zdroja, z ktorého autori pri danej informácii vychádzajú, ale mnohokrát ide aj o doplnenie, či rozvinutie „hlavného“ textu.

Počas celého rozsahu knihy nenatrafíme na informáciu, ako si obaja historici „rozdelili“ prácu na knihe, čo však vôbec nie je na škodu, pretože v publikácii nebadateľný prístup k tej-ktorej téme, celý text pôsobí ucelene a kompaktné. Autori na takmer 250 stranách otvorili snáď všetky dôležité otázky, ktoré boli v danom období s Federálnym zhromaždením späté. Je nutné uznať, že odkrývajú aj tie otázky, ktoré sú v politickom dianí prítomné dodnes. Ťažko povedať, či je po vydaní tejto publikácie vôbec možné prísť v danej tematike s niečím prevratným, minimálne však kniha otvára dvere k spracovaniu ďalších tém z nedávnych českých i slovenských politických dejín.

Mgr. Peter Pavonič
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika
v Košiciach

JEMELKA, MARTIN – ŠEVEČEK, ONDŘEJ. *TOVÁRNÍ MĚSTA BAŤOVA KONCERNU: EVROPSKÁ KAPITOLA GLOBÁLNÍ EXPANZE*. PRAHA: ACADEMIA, 2016, 910 S. ISBN 978-80-200-2635-4.

Firma, resp. koncern *Baťa*, jeho fungovanie, filozofia, systém práce, ako aj osobnosti s ním spojené sú dlhodobo vnímané ako fenomény so širokým, spravidla hospodársko-sociálnym a kultúrnym dopadom. Samotný Tomáš Baťa je navyše vnímaný ako synonymum moderného podnikania, a to nielen v priestore českých krajín, ale aj ako globálny podnikateľský fenomén viažuci na seba rôzne súvislosti, významy a konotácie. Predkladaná monografia zvolila ako ťažisko svojho výskumu problematiku továrenského mesta, ktoré vykazuje ako z urbanistického, tak aj z hospodárskeho a sociokultúrneho hľadiska viaceré špecifiká. Továrenské mesto prezentujú autori ako organickú súčasť zložitého mechanizmu zahŕňajúceho okrem vlastného urbanizmu napr. experimentálne formy manažmentu, usporiadanie štruktúry vnútorných a vonkajších vzťahov, hospodársko-ekonomické súvislosti a nemenej dôležitý sociálny a kultúrny dopad na viacerých úrovniach. Na tomto mieste narážajú autori hlavne na postavenie človeka v kreujúcej sa priemyselnej dobe a kultúre a na jeho schopnosť „adaptovať sa“. Práca približuje navyše špecifický fenomén „baťovského“ továrenského mesta ukotvený v súvislostiach globálnej expanzie podniku, a to aj napriek tomu, že sa primárne venuje európskym mestám Baťovho koncernu. Vychádzajúc z metodologických konceptov „novej globálnej histórie“, ktorá fenomén „nadmárodnej korporátnej spoločnosti“ prezentuje ako jednu z najaktuálnejších výziev svetovej historiografie, výrazne prekračuje rámec doteraz publikovaných prác tohto typu v českom a slovenskom prostredí.

Práca je okrem úvodu a metodologického otvorenia problematiky (ktorému bude v tomto texte venovaná osobitná pozornosť) rozdelená do deviatich obsiahlych kapitol, ktoré približujú „Baťovské“ továrenské mestá na území Československa, Poľska, Maďarska, Juhoslávie, Nemecka, Francúzska, Veľkej Británie a Holandska. Časový rámec je „pohyblivý“ a akcentuje viaceré kľúčových medzníkov, ako napr. počiatok pôsobenia koncernu v tom ktorom meste, ako fixný medzník prezentuje druhú svetovú vojnu a jej dôsledky

a v priestore Československa sú týmito medzníkmi roky 1948 a 1989.

Metodologické otvorenie problematiky je obsiahle, informačne bohaté a zároveň hutné. Východisko tvorí už spomenutá charakteristika a zameranie konceptov „novej globálnej histórie“ a jej vzťahu k svetovým korporátnym spoločnostiam. Je preto prirodzené, že ťažisko týchto úvah spočíva primárne na úrovni hospodárskych a sociálnych dejín. Autori na tejto úrovni kombinujú rôzne prístupy, pričom v predkladanej monografii hrajú dominantnú úlohu pre európsky priestor typickejšie zásady „business history“, ktoré v hospodársko-ekonomických mechanizmoch kladú zvýšený dôraz na „ľudský faktor“. Súčasťou tejto state je aj obsiahly sumár a hodnotenie širokého spektra literatúry.

Východiskom sú dobové, spravidla ekonomické a národohospodárske diskusie a polemiky, ale aj teoretické štúdie z oblasti architektúry a urbanizmu. Pozoruhodným prameňom je napr. „manuál“ s názvom „Průmyslové město“ z roku 1939. Na tomto pozadí autori vyzdvihli pomerne ostrú polarizáciu, v rámci ktorej proti sebe stáli technokratický a modernistický ideál verus kapitalistická tyrania (akcentovaná hlavne ľavicovými intelektuálmi). Táto všeobecná polarizácia sa prostredníctvom pôsobenia koncernu Baťa preniesla aj na územie Československa, pričom autori osobitne vyzdvihujú jej prienik aj do takých oblastí ako napr. beletria či film (približujú napr. sfilmovaný román *Botostroj* autora Svatopluka Tureka). Je prirodzené, že po roku 1948 táto kritika naberala na sile a ako výskumná téma podliehala firma Baťa silnej politizácii. V českej a slovenskej historiografii zažila renesanciu po roku 1989, pričom autori upozorňujú na problém slabšej metodológie a „mytologizácie“. V českom (a slovenskom) prostredí sa téma na úrovni výskumu vystupujúceho nad pozitivistický, deskriptívny rámec dostáva do pozornosti hlavne v posledných dvoch dekádach. Autori okrem sumarizácie a hodnotenia „domácej“ spisby vytyčujú tri vodiace línie výskumu, ktoré zasadzujú, naopak, do rámca svetovej historiografie. Ide o fenomén továrenského mesta, v rámci druhej línie o manažment (s osobitným zreteľom na „fordizmus“) a v tretej línii o nadnárodnú korporáciu. Kľúčovým momentom, ktorý reflektuje svetová historiografia je okrem „take off“ fázy

počas priemyselnej revolúcie vznik tzv. „model company towns“, v ktorých sa spája podnikanie, hospodárska a sociálna politika s priemyselným urbanizmom. V rámci tohto prístupu autori prezentujú „Bafove“ továrenské mesto nielen ako architektonický a urbanistický celok, ale ako entitu viažucu na seba sociálne a hospodárske zázemie, vzťahy na úrovni podnik – mestská samospráva a tiež „sociálne racionalizovaný“ komunitu. V tomto kontexte prezentujú továrenské mesto ako konštruovaný rámec nového životného štýlu, ako „modelové prostredie“ pre život „nového“ človeka. Na tomto mieste však autori upozorňujú aj na kritiku v podobe disciplinarizácie zamestnancov aj v ich súkromnom živote. Z hľadiska prípadového zamerania práce je centrom záujmu autorov analýza miest Baťovho koncernu v Európe v ťažiskovom časovom rámci prevažne 30. a 40. rokov 20. storočia. V prípade Československa sa venujú aj problematickému povojnovému obdobiu a zmenám po roku 1948 a čiastočne 1989. V prípade skúmaných miest ide však o vybrané lokality, pričom kritériá výberu spočívali v charakteristikách systematického a komplexného plánovania mestských lokalít v súlade s koncernovým modelom továrenského mesta, v kombinácii výroba – sociálny program.

Ako východiskové je predstavené mesto Zlín, ktoré slúžilo ako vzor či „funkčný model“ aplikácie moderných manažerských prístupov. Autori sa o Zlíne v tomto kontexte doslova vyjadrujú ako o „industriálnom laboratóriu“ pre vytvorenie novej industriálno-sociálnej komunity so zdieľaným životným štýlom. Okrem samotného urbanizmu a architektonických riešení v širšom, hospodársko-sociálnom kontexte približujú autori úrovne „pohlčovania“ Zlína koncernom. Približujú faktory, ako napr. prebratie politického riadenia mesta, vyhradenie práva na distribúciu energií a zásobovania, internacionalizáciu mesta a v neposlednom rade urbanizmus a aplikáciu týchto modelov na ostatné spoločenské segmenty ako školstvo, zdravotníctvo, kultúra a šport. Kľúčovú úlohu pri tom zohrávala moderná dopravná sieť a hlavne médiá. V tomto type riadenia a expanzie však autori pretláčajú do popredia značne autoritársky prístup a korporátnu kontrolu. Táto snaha o systematizáciu koncernovej praxe bola následne aplikovaná prostredníctvom expanzie koncernu aj do iných miest Československa a Európy.

Autori však upozorňujú na lokálne špecifiká miest a hospodársko-ekonomické a sociálne potreby koncernu. Z československých miest sú priblížené napr. Otrokovice-Baťov, Třebíč-Borovina či Ratíškovice, ktoré sú osobitným príkladom snahy podniku expandovať aj v oblasti energetiky. Vybudovanie rozsiahlych uhoľných baní za účelom dosiahnutia energetickej autarkie sú zjavnou inšpiráciou koncernom Henryho Forda. Okrem týchto miest boli priblížené Napajedla, Zruč nad Sázavou a Sezimovo ústí 2 (Baťov). Osobitná pozornosť bola v rámci kapitálovej a výrobnjej expanzie koncernu na územie Slovenska venovaná mestám Svit a Šimonovany-Baťovany (neskoršie Partizánske). Mestá boli skúmané v uvedenom metodologickom rámci zahŕňajúcim výstavbu závodu, priblíženie výroby, urbanizmus a spoločenský vývoj zameraný na faktory ako demografická skladba, školstvo, zdravotníctvo či voľný čas. Osobitne v prípade miest na Slovensku je do popredia pretlačený výrazný kontrast medzi modernou koncernovou politikou v celej jej šírke a hospodárskym, sociálnym a kultúrnym zázemím na Slovensku v medzivojnovom období.

Rovnaký rámec bol autormi aplikovaný aj na priblíženie európskej výrobnjej expanzie koncernu do Juhoslávie, Nemecka, Poľska, Maďarska, Švajčiarska, Francúzska, Veľkej Británie a Holandska. Priblížené boli juhoslovenské (v súčasnosti chorvátske) mesto Borovo, nemecký Ottmuth, poľský Chelmek, švajčiarsky Möhlin, z Francúzska to bolo mesto Hellocourt, z Veľkej Británie East Tilbury, holandský Best a maďarská obec Martfű.

Autori však v rámci európskej expanzie koncernu hodnotia ako najúspešnejšiu lokáciu mesto Borovo v Juhoslávii, ktoré vynikalo komplexnosťou aplikácie baťovských manažerských konceptov, pričom nespornou výhodou a predpokladom bola jeho strategická poloha na Dunaji, ktorá mu zabezpečila status centra výroby obuvi v Juhoslávii aj v povojnovom období. Význam Borova však začal po roku 1939 dočasne klesať. V tejto súvislosti je ako najdôležitejšie kontinentálne baťovské stredisko interpretované nemecké (hornoslieske) mesto Ottmuth. Na tomto príklade je možné pozorovať tiež problematický vývoj vzťahov na politickej úrovni, v rámci čoho bol koncern Baťa konfrontovaný napr. s totalitným režimom a ním

ovládanou ekonomikou. Autori upozorňujú na paradox výmeny úloh medzi mestami, ktoré sa nachádzajú na súčasnom poľskom území, a to Ottmuthom a Chelmeckom. Po znárodnení sa obidve centrá stali ťažiskom obuvníckeho priemyslu v Poľsku, pričom Chelmek bol počas vojny ovládnutý ríšskym Ottmuthom a po vojne sa podieľal na jeho obnove. Naopak švajčiarsky Möhlin bol až do polovice 50. rokov spájaný so značne silnou antibaťovskou kampaniou, čo podľa autorov do istej miery reflektuje aj poľský Chelmek. Kontext rozsiahleho podnikania v koloniálnych oblastiach odráža pôsobenie koncernu vo francúzskom Hellocourte, pričom ani tam sa koncern nevyhol tvrdej opozícii. Obdobný cieľ, neustále rozširovanie trhov a odbyťisk smerom do koloniálnych oblastí, sledoval koncern Baťa aj vo Veľkej Británii. Prostredníctvom The British Bata Shoe Company Ltd. schematicky expandovalo mesto East Tilbury, čo akcentuje aj holandské mesto Best s koloniálnym zázemím. Najkomplikovanejšie podmienky európskej expanzie mal koncern v Maďarsku (resp. v Maďarskom kráľovstve). Prienik na tamjšie trhy zabezpečila paradoxne viedenská arbitráž, v rámci ktorej sa na maďarskom území

ocitla koželužná prevádzka z Nových Zámkov. Nakoniec to však bola obec Martfű, ktorá sa počas vojnového, no viac v povojnovom období stala ťažiskovým centrom obuvníckeho priemyslu už v socialistickom Maďarsku.

Monografia *Továrni města Baťova koncernu. Evropská kapitola globální expanze* je prepracovanou a hĺbkovou analýzou etablovania sa a širokej hospodársko-sociálnej expanzie koncernu Baťa nielen v európskom, ale aj globálnom priestore. Metodologické ukotvenie problematiky v princípoch new global history a business history výrazne posúvajú poznanie problematiky a sprostredkujú široký interdisciplinárny pohľad na jeden zo signifikantných fenoménov moderného podnikania v 20. storočí. Monografiu možno odporúčať predovšetkým odbornej verejnosti a bádateľom so zameraním primárne na fenomén Baťa, ale okrem toho aj na hospodárske a sociálne dejiny, urbánne dejiny, dejiny architektúry a územného plánovania.

Mgr. Mikuláš Jančura, PhD.
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika
v Košiciach